

Romantik og individualisme

Autor(en): **Michaelen, Aslaug Groven**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **19 (1991)**

PDF erstellt am: **16.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858282>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

förstå saker teleologiskt eller finalt och den galileiska, som försöker förklara dem kausalt.⁹

Under de senaste 300 åren har vi i västerlandet levt under trycket av en segrande galileisk och newtonsk vetenskap. Romantiken var den stora protesten, men den har lidit nederlag. Den mest medvetne oppositionsmannen var kanske Goethe, och i Faust kan han sägas ha tecknat de två slagen forskare: Faust själv som söker kunskap om världen som en levande organism och Wagner som samlar fakta om utanverken. Men det är Wagner som har segrat.

I dag har vi emellertid kommit till den punkt, då det blivit tydligt att synen på världen som passivt objekt gör forskaren själv till ett aktivt subjekt på ett sätt som hotar oss alla, inklusive Jorden själv. I dag är vi *tvingade* att se det otillräckliga, det inadekvata, det farliga i synen på världen som passivt objekt och i hela det vetenskapsideal som detta synsätt är en del av. Det är detta tvång som mer än något annat talar för en omsvängning av större varaktighet, varaktigare också än romantiken.

Aage Henriksen presenterar organismtanken under romantiken som «en uhyre forskningsplan og et metodesyn, der skulle sammanfatte natur og historie, idé og materie, i en helhedstolkning». Men, förklarar han, «Planen blev liggende som en vældig ruin».¹⁰

Detta är på första sidan av hans framställning. Men på sista sidan får ruinen liv igen: forskningsplanen är, heter det nu, ännu öppen, organismfilosofin har långtifrån uttömt sig i den litterära romantiken, utan den är «en stadig produktiv åndsform, der har fremtiden for sig».¹¹

Ja, så kan man sammanfatta det hela: romantiken har framtiden för sig.

⁹ WRIGHT (1971: XI).

¹⁰ HENRIKSEN (1975: 11).

¹¹ HENRIKSEN (1975: 73).

ASLAUG GROVEN MICHAELSEN, TRONDHEIM

Romantikk og individualisme

Jeg er et barn av det Jørgen Bukdahl kalte for *det skjulte Norge*. Jeg vokste derfor opp med en meget positiv definisjon av begrepet romantikk. Det var nemlig identisk med Henrik Wergeland, som var en seks år eldre bror av den norske grunnlov. Og Henrik Wergelands tanker, ord, liv og død var grunnlag og garanti for det norske folks bevissthet og vilje til individuell, sosial og nasjonal frihet.

Etter hvert oppdaget man så at de forskjelligste syn på romantikken vil finne *noe* i denne mangfoldige kulturytring å støtte seg til.

Men jeg har nok aldri riktig kunnet forsonne meg med at mange av vår tids brukere av begrepet romantikk ikke engang finner det nødvendig å *ha noe å vise til!* Det er med ordet romantikk som med ordet «individualisme». Mange skribenter griper til dem når de vil signalisere overfor leseren at dette vil jeg (og skal du) ta avstand fra. Steven Lukes uttrykker seg mildt når han sier at ordet individualisme brukes med en usedvanlig mangel på presisjon.¹

Hva så med fenomenet «den romantiske individualisme»? Noen vil se en linje fra denne til den modernistiske isolasjon.²

Jeg kan nok se at denne teori støtter seg til en eldre og mer etablert forestilling om at romantikken skapte en ekstrem subjektivisme, som igjen skal ha ført til nasjonalisme og nazisme. Og det er en historisk erfaring at enhver idé – eller idékrans – som slår igjennom hos et tilstrekkelig antall mennesker, blir grepet, forvridt og brukt av maktinteresser.

Men dette er ikke noe særsyn for de romantiske ideer. Og da min lesning av romantisk diktning og filosofi snarere syntes å vise meg at romantikerne advarer både mot ekstrem subjektivisme, titanisme og isolasjon, tror jeg kanskje det er behov for å nyansere litt.

La oss med Steven Lukes dele individualisme-begrepet i kvantitativ og kvalitativ individualisme.

I fransk ordbruk betyr individualisme samfunnsoppløsende egoisme. Det blir først brukt av de konservative som merkelapp på radikalerne. Senere (og det er vel denne bruk radikal forskning har adoptert i dag?) brukes det av radikalerne som merkelapp på de konservative. Kunne motstanderne av den franske revolusjon beskyldte radikalerne for egoisme, så kunne jo de radikale med vel så stor rett slå ned på de konservatives økonomiske egoisme (liberalisme, kapitalisme). Samfunnsbildet som ligger til grunn, er den juridiske pakt mellom individer, hvor helheten er lik summen av delene. Dette er det kvantitative individualismebegrep.

Skal vi forstå romantikerne, må vi minnes at i Tyskland får vi på romantikkens tid en bruk av ordet *individualitet* som tar utgangspunkt i gammel europeisk personlighetslære, og gir denne lære et spesielt vingefang. Individet blir først individualitet når det erkjenner sitt vesen som menneske, som fri, unik og *eiendommelig* foreteelse. Dette skjer via en helhetsvisjon: det uendelige anskues i det endelige. Dette er en forutsetning for at individet får hjemstavnsfølelse i universet. Når en anskuer det uendelige i det endelige, finner en sin egenart og oppgave, og en melder seg til tjeneste for fellesskapet og en større helhet.

¹ LUKES (1973: IX): «Individualism» is a word that has come to be used with an unusual lack of precision.»

² Mer om dette i MICHAELSEN (1985).

Denne kvalitative individualisme fører til romantikernes interesse for de såkalte kollektive individualiteter, og for nasjonalstaten.³

I den kvalitative individualisme er individets forhold til helheten etisk begrunnet, og helheten er mer enn summen av delene.

Vi moderne mennesker trenger å gå litt dypere i dette. For hvordan kan nå mennesket fatte denne individualitet? Det skal, for å uttrykke det med Ibsen, begripe at det sprang i «Guds tanke frem», som noe unikt med et ærend på jorden. Det skal, for å si det med Wergeland, gløde med i verden som «Betydningen» i det «Guds Dikt» som verden utgjør. Og denne sin rang skal mennesket «ane», heter det i *Peer Gynt*.

Kanskje forstår vi det litt bedre hvis vi nærmer oss ideen via Hans Larssons kunst-teori?⁴ Da minnes vi om det han kaller syntetisk oppfattelse, og at vi mennesker opplever verden gjennom noen få intuitive visjoner. Bjørka utenfor vinduet vårt – kanskje ser vi den bare en gang i vårt liv? Derved formes ideen bjørk i vårt sinn. Og nå visjonen av oss selv som menneske, og som beboer av et univers? Når og hvorledes formes den?

Vi vet at romantikerne la vekt på at et eller annet samspill med «du-et» bidrar til vår visjon av oss selv og vårt verd.

Når vi så tilføyer at den intuitive evne synes å være størst i barndommen, skulle vi bedre forstå romantikernes interesse for hjemmet, barnet, folkekunst, kulturarv, det nasjonale. Kort sagt: for det som Ibsen i sitt romantiske drama *Sancthansnatten* sammenfatter i uttrykket «Dalen den grønne».

Innenfor den større individualitet som er nasjonen, kommer «du-et» til oss i skikkelse av språket og kulturarven.

Problemet er at vår intuitive visjon av oss selv og vår oppgave kan glemmes. «Bøygen» – «Glömskan i intuitivt avseende» som Hans Larsson kalte den, sløver det vi så da vi møtte medmennesket, kjærligheten, språket, kunsten⁵ – og «Dalen den grønne» blir sveket. Sett fra denne synsvinkel blir Ibsens Solveig-skikkelse å oppfatte som lysvegen til individualitet i romantisk forstand. Via denne skikkelsen gir Ibsen et håp om at det går an å våkne av glemsel, frigjøres fra bergtakelse i uegentligheten og finne igjen den bevissthet som gir hjemstavnsfølelse og innstemthet i universet.

³ CARSTENSEN (1924: 4 ff.): «Därvid bör genast erinras, att individualitet ej är = individ. Individualitet är ett visst stadium av medvetandets utveckling, som utmärker sig genom sin «Anschauung des Unendlichen im Endlichen.» Denna syn har sitt förnämsta medium eller objekt i individualiteten. Ty individualiteten är en organisk enhet mellan delarna och det hela. Så blir individualiteten en religiöst-sociologisk princip, som bestämmer människans ställning till tillvaron i dess helhet såväl som förhållandet mellan individ och gemenskap. Den är motsatsen till fientlig, isolerad kampinställning och främlingskap: den är universell hemkänsla och gemenskap.»

⁴ Se Hans Larsson: *Poesiens logik* 1899. Tross avstanden i tid gir en slik innfallsvinkel god mening, i hvert fall om man plasserer Hans Larsson slik Gunnar Aspelin gjør det i forordet til utg. av 1966. Vi vil sitere fra sistnevnte utgave.

⁵ LARSSON (1966: 29).

Som antydnet vet romantisk diktning og filosofi at vegen til individualitet er full av snarer, ja avveger. I forbindelse med glemselens snarer plasseres du-et ikke bare som hjelper, men også som frister. Vi glemmer fordi andre som har glemt, får oss til det. Eller vi glemmer fordi andre som har glemt, kommet i identitets-panikk, utøver makt, knuser oss og den eller det som kan befordre selvutvikling.

I *Sancthansnatten* opptrer selve hovedstadens kulturelle institusjon i skikkelse av student og litteraturanmelder Paulsen, som *skravler* identitet og tror han er kommet ut i den ville *natur*, skjønt han bare befinner seg i en velfrisert hage. Samme Paulsen påstår at han elsker folkets kunst, men mener at det er han selv som legger betydningen inn i den. Mot Paulsen stiller dramaet folkekunsten, (liten fugl på furukvist) og dens forsvarer Anne. Og Suttungs mjød seirer. Helten, Johannes Birk, vekkes opp av sin glemsel, og frir seg fra virkningene av hovedstadens «sminkede skinntilværelse» som Paulsen har ført ham inn i. Ja Paulsen selv finner et lite minne som redder ham inn i noe egentligere og forhåpentligvis ut av affektasjonen.

Affektasjon, forstått som identitetspanikk, er utvilsomt en av de snarer som perioden advarer mot. I Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* heter det: «Ti det vi kaller affektasjon består vel til sist kun i en streven, en famlen efter en form for det indre opvåkneende menneske, mens man smertelig føler det mislykkede.»⁶

Som liten pike bryter Camilla Colletts hovedperson Sofie seg ut av uegentligheten. Også her brukes kontrasten hage/natur. Da Sofie kommer ut av hagen, opplever hun det som om hun kommer til det paradisi hun har drømt om. Ektheten representeres med samme bilde som i *Sancthansnatten*: Sofie mener dette må være det rike folkevisa har sunget om, der hvor «sulua» bygger «høgt oppi furua». Sofie er i naturen, det vil si at hun finner sitt eget rom, grotten, hvor hun begynner å bygge opp sin personlighet. Dessverre seirer den makt som knuser ektheten. Alt i det praktfulle kapitlet hvor amtmanninnen, affektasjonsriket og den falske romantikk personlig, foretar en fjelltur, som resulterer i voldtekt på både folkelighet og natur, er Sofies skjebne forutsagt.

Den som knuser, er ikke den som har funnet sin identitet, men den som gir opp på vegen dit. Arthur O. Lovejoy mener at selvoppgivelsen fører til den kollektive forfengelighet som gir grobunn for nazisme, en tanke man kan forstå. Litt vanskeligere blir det å forstå den konsekvens Lovejoy trekker, selv om han sikkert er et uttrykk for vår tid når han tenker slik. Lovejoy synes å mene at feilen lå i at romantikkens originalitetskrav var for voldsomt: «a man cannot by taking thought become more original and «unique» than Nature had made him.»⁷

For det første spør det om Lovejoy har skjønt romantikkens originalitetskrav. Romantikken ville vel svare ham at den ikke krever noen annen originalitet enn

⁶ Om periodens forhold til ordet «affektation» med særlig henblikk på Poul Møller se også NIELSEN (1978).

⁷ LOVEJOY (1961: 313).

den hvert menneske kan nå, utifra sine forutsetninger. For det annet spørs det om ikke vår tids nedvurderende og hårsåre hegning om mennesket (oppfattet som taper) ligger nærmere den nazistiske menneskeforakt og kollektive forfengeligheit som Lovejoy nevner, enn romantikken gjorde. Det var, som vi husker da Peer Gynt sa at mennesket er kun et fnugg at han bandt på seg trollhalen og skrev seg bergtrollenes egoismevalgsspråk bak øret.

Man skal huske at romantikken ikke skapte nasjonalfølelsen eller ideen om at mennesket må fullbyrde en vesenskjerne. Den gav navn til noe man følte var realiteter, og lot dem få være til.

Dessuten ble disse ideer presentert sammen med frihetstanker og toleranseidé. Den stat som garanterer sine innbyggere frihet, har ære nok, sa Henrik Wergeland. Han var såvisst ikke romantikkens eneste tilhenger av toleransen. Schleiermacher slo fast at intet er mer ukristelig enn å søke uniformitet i religion.

Det gjensidige ansvarsforhold individ/stat gav staten ansvar for at individet fritt fikk utvikle sin egenart. Det fri individ ville da igjen ta ansvar for at staten hadde frihet og mulighet til å oppfylle sin forpliktelse. Paul Kluckhohn siterer Eichendorff når han skal summere opp romantikkens syn på dette forhold: «Bare det eiendommelige er sant levende og fritt, og bare mellom frie er en forening tenkelig.»⁸

Når man tar i betraktning at det individualiteten skal nå fram til, ikke består i ordet «jeg» alene, men i bevisstheten «jeg er» (i Wergelands definisjon en bevissthetsdiamant forbundet med udødelighetsvisshet) forstår man det er meningen å utvikle individer med kraft til å bekjempe tyranni både når det truer staten innenfra og når det angriper utenfra. Ja individet skal være i stand til «at lyde vor Samvittighed mod Verden» som det heter i et viktig vendepunkt i dramaet *Barnemorderksen*.⁹

Man skulle tro dette er en lære som er så langt fra nasjonalsosialismens uniformering som vel mulig. Som skolepike i det okkuperte Norge ble jeg innpodet at dersom nazistene ville tvinge meg, skulle jeg svare: jamen dette strider mot min samvittighet.

Men som jeg sa, bygger romantikerne på tradisjoner som de i motsetning til mange i dag kjente nøye. De måtte derfor være helt klar over at en av de verste avveger på veg til individualiteten blir det jeg her kaller proporsjonsforstyrrelse, eller altså den sort ekstrem subjektivitet som tillater delen å svulme opp slik at

⁸ KLUCKHOHN (1942: 53): «Von aller Geselligkeit und allem Gemeinschaftsleben, im engsten Kreise wie in den Korporationen der verschiedensten Art, etwa auch in dem Zusammenschluß von Künstlern zu einer «Hansa», von dem Schlegel wiederholt sprach, oder in der Zusammenarbeit von Gelehrten der Universitäten in fruchtbarer Wechselwirkung, um die Schleiermacher und Steffens sich besonders bemüht haben, wie auch von allen politischen Gemeinschaften (. . .) gilt das Wort Eichendorffs, das eine Überzeugung aller Romantiker ausspricht: «Nur das Eigentümliche ist wahrhaft lebendig und frei, und nur unter Freien ist eine Vereinigung denkbar.»»

⁹ WERGELAND (1918-40: II, 3, 315).

den tror helheten foregår innenfor dens eget liv og livshistorie. Alle kjente til at Socrates, som prekte «kjenn deg selv», hadde en venn som han ikke kunne gjøre noe utav. Alkibiades ble ikke fri. Han bare tok seg friheter. Han var ikke privatmannen som satt i sitt hus og tenkte på seg selv heller. Han var privatmannen som trakk torget og folket og tuseners skjebne inn i sin egen personlige fornærmelse, sitt eget blods «subjektive logikk» for å bruke et treffende uttrykk hos en moderne kollega, en som også led av den proporsjonsforstyrrelse som får det til å bære politisk galt av sted.

Som naturlig var, søkte man på begynnelsen av 1800-tallet garanti mot Alkibiades-tendenser og isolasjonisme i den kristne personlighetslære som jo legger vekt på synd og anger.

Den ekstreme subjektivismen bekjempes hos Søren Kierkegaard under betegnelsen estetisk livsholdning, å velge seg selv estetisk. Jevnfører vi hans betraktninger i B s papirer (*Enten – eller* II 1843) med individualitetslæren, ser vi at han advarer mot å gå vegen til individualitet halvt. Å gå vegen helt fram er derimot: å velge seg selv ut av verden samtidig som man angrer seg tilbake i verden. Legg vekt på angrer: «Denne Bestemmelse, at det at vælge sig selv, er identisk med det, at angre sig selv, kan jeg ikke ofte nok komme tilbage paa, hvor simpel den forresten i og for sig er. Om denne dreier nemlig Alt sig».¹⁰

Hvis man ikke går vegen helt fram (angrer seg tilbake i verden), kommer den iskalde ensomhet, til Alkibiades som til det moderne menneske, eller til den Kierkegaard i samme forbindelse nevner: den ikke så meget kristne som indiske mystiker. Personlighetstilblivelse har sine farer, men denne periodes diktere og tenkere advarer mot farene.

Vi har nå nevnt tre: glemsel, identitetspanikk, proporsjonsforstyrrelse. La oss til slutt minne om romantikkens problematisering av titanismen, et begrep som forteller om at menneskets vansker med å forstå seg selv inn i en meningsfylt helhet er sett og formulert gang på gang i den kulturtradisjon vi kjenner. I sin ytterste konsekvens skildres titanismen som himmelstorm. Det er nok å nevne Lucifersagnet: Gud fødte kjærligheten (Sønnen) av sin barm og bød at alle himlene skulle bøye seg for ham. Lucifer nektet å bøye seg for sønnen av Guds barm og fødte Synden av sin tinning. Med henne avlet han Døden. Opprøret i himmelen førte til at en tredjedel av engleskaren styrtet med ham i dypet.

I utgangspunktet er ordet titanisme negativt å forstå. Men det finnes to tradisjoner, f. eks. om titanen Prometheus, og de kan krysses hos samme dikter. F. eks. kaller Wergeland menneskene for edle Promethider når de behersker elementene. Og eksistensiell fortvilelse, som er ett av titanens kjennemerker (ikke minst når romantikerne får fatt i motivet) kan forstås som opphav til vekstprosess og gagnlig nyskaping. Ja selv når den er skalkeskjul for hovmot, isolasjon, selvfortærelse eller makt- og destruksjonslyst, kan den eksistensielle fortvilelse se besnærende sympatisk ut. For er vi ikke alle fortvilet over lidelsen i verden, og

¹⁰ KIERKEGAARD (1962-64: III, 229f.).

er vi ikke begjærlige etter å finne «Skabelsens Nøkkel» som Wergeland uttrykker det?

Men tross all vår forståelse for opprørsånden Phun Abiriel i Wergelands kosmogonier, må vi plassere hans mangel på evne til beundring som et syndefall, og dikteren lar oss oppleve hvordan han ved sitt fall kommer til å sette sine himmelske evner i tjeneste for kjødets lyst, makt og bedrag på jorden.

Hans (og vår) frelsesmulighet er den kvinnelige ånd Ohebiel – besjelt av kjærlighet. Hun har gode argumenter mot Phun Abiriels steile tvil, og til slutt ofrer hun sin himmeltilværelse for å redde ham fra fortapelse og på lengre sikt skape mulighet til en frelse for menneskene og deres jord.

Ohebiels argumenter kan vi her ikke ramse opp.¹¹ Men vi fester oss ved at også hun byr på en helhetsvisjon: les Guds dikt!

Vi som har tinglighetsevangeliet i friskt minne, vet at det en tid var på moten å beskyldte romantikerne for å lese Guds dikt (finne «tingenes romantiske hjerte»¹²) ved å presse sitt eget jeg på verden. Som filologer bør vi imidlertid vite at å lese, eller tolke, et dikt tvertimot er å spørre hva diktet sier til oss, la dommen i det gå innover, spørre: hva krever dette skaperverk av meg? Phun Abiriel er derimot en vitenskapsmann på avveger. Han er hovmodig, vil «belure» dikteren (in casu Gud) i unnfangelsens stund. Hans holdning blir skjebnesvanger. Han lukker himmelen over seg og oppnevner seg til enehersker over jorden.

Europas kultur utviklet seg vel nettopp slik. Vi avsto å følge Ohebiels veg. Resultatet var at verden lukket seg «foroven» som Erik A. Nielsen uttrykker det. Han mener da også at vår bevissthet om «størrelsen del» er blitt forstyrret.¹³

Nå som det er blitt klart for de fleste at utbyttingen av kosmos må stanses, at det menneskelige jeg er et økologisk sted som må holdes i balanse dersom vi skal gjenskape den balanse utenom oss som vi har forstyrret, famler vi etter gammel visdom vi før lettvindt slapp fra oss. Derav, kanskje, den fornyede interesse for romantikkens ideer. Personlig vil jeg gjerne få uttrykke et ønske om at denne interesse vil bringe flere i kontakt med den dikter som skapte Ohebielskikkelsen og hennes verdensforklaring.

¹¹ En grundig behandling av dette, og hva man i forskerkretser kaller en rehabilitering av Ohebiel-skikkelsen, finnes i MYHREN (im Druck). Om de to titantradisjoner se MICHAELSEN (1977).

¹² Se ROBBE-GRILLET (1971: 21).

¹³ «Man kan konstatere, at det simpelthen er vores definition af størrelsen *del* som er forkert.» Erik A. Nielsen i *Kritik* nr 26 s. 91. Det er på høy tid å «fremdrage de steder i vores humanistiske og litterære tradition hvor der er tænkt mest sammenhængende over bevidsthedens økonomi og dens forbundethed med omverdenens ordninger.» (s. 92)